

Essay: Korte voedselketens en de gemeente

David Louwerse

Ruud Dorenbos

Korte voedselketens en de gemeente

De coronacrisis heeft voor een hernieuwde aandacht voor de herkomst van ons voedsel gezorgd. De kreet 'Steun de lokale ondernemer' klinkt luid. Tegelijkertijd kampt de agrarische sector in Nederland met structurele opgaven en is er een gespannen relatie tussen boeren en de samenleving. De sector lijkt toe aan nieuwe perspectieven. Het meer in korte ketens produceren en consumeren van voedsel lijkt kansen te bieden om ons voedselsysteem duurzamer en socialer in te richten. Creëert de coronacrisis momentum om hier slagen mee te maken? En welke rol kun je als gemeente spelen om deze ontwikkeling op lokaal niveau aan te jagen? In dit essay staan deze vragen centraal. Om ze te beantwoorden is de vakliteratuur bestudeerd en zijn interviews met diverse experts gevoerd.

Nederland voedselland

Nederland is de op één na grootste exporteur van landbouwgoederen wereldwijd. In 2019 exporteerde Nederland voor €94,5 miljard aan landbouwgoederen (Jukema et al 2020). Daarmee is er sprake van een groei van 45% ten opzichte van 2008. Dat lijkt onwaarschijnlijk voor een klein land, maar Nederland compenseert de relatieve schaarste aan grondoppervlak met grootschalige en zeer efficiënte productie. De agrarische sector is daarmee van groot economisch belang.

2

Dit succes leidt echter ook tot spanningsvelden. De industriële wijze waarop landbouw bedrijven wordt heeft gevolgen voor de leefomgeving, bijvoorbeeld in termen van verlies van biodiversiteit en bodemuitputting. Er is bovendien sprake van toenemende spanningen tussen de Nederlandse boeren en de samenleving. Het verdienvermogen van boeren staat onder druk, mede als gevolg van regelgeving ter bescherming van milieu en natuur. De afgelopen jaren leidde dit tot grote, landelijke protesten van boeren. Ook structurele overproductie en de lage marges op de internationale markt zetten de boereninkomens onder druk.

Door keuzes uit het verleden is het voor boeren niet altijd makkelijk om te verduurzamen, terwijl dat juist één van de grootste opgaven van de sector is (PBL 2020). Dat geldt overigens niet alleen voor de Nederlandse boer; de voedselproductie is wereldwijd verantwoordelijk voor ongeveer 25% van alle broeikasgasemissies (PBL 2019, p.16). Dit alles leidt tot de vraag hoe we als samenleving verder willen met voedselproductie – een vraag die de sector, de overheid en de samenleving als geheel aangaat.

Wat zijn korte voedselketens?

De korte keten wordt in de literatuur gedefinieerd als 'een toeleveringsketen met maximaal één schakel tussen producent en consument'. Vaak verbindt men er elementen van samenwerking en betrokkenheid tussen producenten, verwerkers en afnemers aan. In de praktijk is er vaak sprake van geografische nabijheid van partijen betrokken bij korte voedselketens, waardoor deze initiatieven vaak een sterk lokaal of regionaal karakter kennen. Het laat zich het beste uitleggen door wat het niet is.

Veel producten in Nederlandse supermarkten en horeca zijn anonieme bulkgoederen. Ze worden op enorme schaal geproduceerd en belanden via de voedingsmiddelenindustrie, inkoopkantoren, groothandels, retailformules en horecabedrijven uiteindelijk op ons bord. Tel daarbij op dat veel van ons

voedsel geïmporteerd wordt en veel van de Nederlandse productie juist geëxporteerd wordt. Zowel consumenten als producenten van voedsel in Nederland zijn afhankelijk van de internationale handel in voedsel. De korte keten wordt vooral als een aanvulling gezien op de 'lange keten', en dus niet als een vervanger van.

De vermeende voordelen van de korte voedselketen zijn flink: voedsel uit de korte keten maakt minder kilometers, levert de boer meer marge op, kent minder noodzaak tot grootschalige en industriële productie en verkleint de afstand tussen boer en burger. Althans, dat stellen enthousiaste pleitbezorgers. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de [Taskforce Korte Keten](#), een stichting die de ontwikkeling van en kennisdeling tussen initiatieven in de korte keten aanjaagt. Hoewel exacte cijfers ontbreken, is de markt voor korte ketens in Nederland op dit moment vermoedelijk nog klein. Relatief gezien zijn in Limburg (15%) en in Zeeland (14%) de meeste boeren betrokken bij korte voedselketens (Van der Schans en Van Wonderen, 2019, p. 14). Geschat wordt dat in Zeeland (6,8%) en Noord-Holland (6,5%) de meeste omzet wordt gegenereerd uit korte ketens in vergelijking met de totale omzet van het boerenbedrijf.

Voorbeeld 1 Korte keten: Rechtstreex

Dit korte keteninitiatief verbindt boeren en makers uit de omgeving van Rotterdam (max. 50 kilometer) met consumenten. Door van een breed scala boeren, tuinders en makers af te nemen, is [Rechtstreex](#) in staat een gevarieerd assortiment aan lokale producten aan te bieden; van fruit en zuivel tot brood en samengestelde groentepakketten. Klanten kunnen zich abonneren op producten of deze los bestellen. Zij kunnen hun orders op vaste momenten in de week ophalen bij locaties in de wijk of [thuis bezorgd](#) krijgen.

De initiatiefnemers vatten hun ambitie samen in drie woorden: 'Lokaal, transparant, sociaal'. De transparantie heeft allereerst betrekking op de oorsprong van het voedsel. Van ieder product vermeldt Rechtstreex van welke boer of maker het komt met informatie over het bedrijf en de productiewijze. Daarnaast werkt Rechtstreex met een vaste verdeling van de marge. Van iedere euro die de consument besteedt, gaat 56 cent naar de boer, 36 cent naar Rechtstreex en de wijkpunten en 8 cent naar BTW. Rechtstreex is inmiddels ook actief in andere Zuid-Hollandse plaatsen zoals Den Haag, Dordrecht en Reeuwijk.

Voorbeeld 2 Korte keten: Dubbel Drents

Dubbel Drents is samenwerking van producenten heeft tot doel het verkorten van de ketens en het vergroten van de afzet aan Drentse consumenten. Boeren, een molenaar en bakkers uit Drenthe hebben samen een brood ontwikkeld dat uitsluitend met ingrediënten van Drentse bodem geproduceerd wordt. Het brood wordt inmiddels door 35 Drentse verkooppunten direct aan de consument verkocht. Inmiddels is de productlijn uitgebreid en worden er onder de naam Dubbel Drents ook bier, kaas, koolzaadolie, worst, gesneden groenten, veldbonenmeel en asperges verkocht. Bij elk van deze producten is een groep van samenwerkende producenten verantwoordelijk voor de eigen keten. Dubbel Drents is ontstaan vanuit een project van het Terra College, met behulp van middelen uit het Regionale Investeringsfonds mbo en met ondersteuning van provincie Drenthe. Uit dit project is ook een nieuwe opleiding uit voortgekomen: 'Food Life & innovation'. Gebiedscoöperatie Zuidwest-Drenthe is betrokken bij de uitvoering en helpt de bakkers onder meer bij de marketing. Een belangrijke focus op dit moment is het vergroten van de afzetmogelijkheden.

Voedselketens anno corona

4

Korte voedselketens zijn niet nieuw, maar komen door corona meer in de belangstelling te staan. Corona raakt op allerlei manieren aan onze voedselvoorzieningen, allereerst omdat de voedselketen in het voorjaar van 2020 verstoord werd. Import en export haperden en consumenten hamsterden pasta en blikgroenten. Dit legt kwetsbaarheden van het voedselsysteem bloot. Voor deze eerste levensbehoeften zijn we afhankelijk van internationale handel en die is gevoelig voor geopolitieke en economische veranderingen. Daarnaast is het goed voorstelbaar dat corona bijdraagt aan de sympathie voor de korte keten. Waar de pandemie associaties oproept met het wereldwijde en ongrijpbare, staat de korte voedselketen juist voor transparantie, lokale solidariteit en grip op de eigen toekomst. Corona leidde dan ook tot een massale oproep lokale ondernemers te ondersteunen. Tijdens de vorige economische crisis groeide de directe verkoop van landbouwproducten aan consumenten (Van der Schans en Van Wonderen, 2019). Ook toen ging men minder uit eten en hield men meer geld over voor bijzonder eten voor thuis. De vraag is of nu hét moment is om door te pakken met korte voedselketens.

Waarom korte voedselketens?

Voor welke problemen bieden korte voedselketens precies een oplossing, en zitten er ook nadelen aan? Het meest hartstochtelijke pleidooi voor de korte voedselketens verscheen in de zomer van 2020 van de hand van Rabobank-econoom Barbara Baarsma met de sprekende titel 'Nederland voedselparadijs. Kansen voor korte ketens'. Baarsma beargumenteert dat het meer produceren en consumeren in korte ketens een bijdrage kan leveren aan het oplossen van verschillende maatschappelijke problemen die samenhangen met onze landbouw- en voedselindustrie. De korte keten biedt boeren meer verdienvermogen. Ook is de korte keten goed voor de planeet, zorgt zij voor afname van het aantal voedselkilometers en faciliteert zij de kringlooplandbouw. En de korte keten is goed voor de samenleving, want zij draagt bij aan leveringszekerheid van voedsel en biedt aanknopingspunten om de band tussen boer en burger te versterken. Bovendien ziet Baarsma de coronacrisis als kans: "Misschien is de grootste bijdrage van de

coronacrisis wel dat mensen meer gingen nadenken over de herkomst van hun voedsel". Zij sluit af met de oproep: "Eet meer uit korte ketens!"

De vijf voordelen van korte voedselketens volgens Barbara Baarsma (2020)

Baarsma zet in haar boek vijf voordelen van korte ketens op een rijtje:

1. Het aantal voedselkilometers neemt af. Dat leidt tot een afname van vervoersbewegingen, brandstofgebruik en CO₂-uitstoot.
2. Korte voedselketens faciliteren de kringlooplandbouw. Hierbij maken boeren gebruik van grondstoffen uit elkaars ketens en van reststromen uit de voedingsmiddelenindustrie. Reststromen zijn op regionaal niveau eenvoudiger te sluiten dan op internationaal niveau. Landbouwproducten die een lange weg afleggen en in meerdere landen hun sporen nalaten, zijn immers moeizamer in een gesloten keten te brengen dan een keten in Utrecht en Gelderland.
3. Door het beperkte aantal schakels is de korte keten responsiever en wendbaarder. Zij kan sneller reageren op veranderende omstandigheden, zoals veranderende voorkeuren van afnemers. Ook is er meer contact tussen boeren en consumenten, waardoor er een basis ontstaat voor wederzijds begrip en vertrouwen.
4. Korte voedselketens ondersteunen het verdienvermogen van boeren. Zo biedt de korte keten boeren meer mogelijkheden zich te onderscheiden met kwaliteitsproducten, iets dat met bulkgoederen lastig is. Het kleinere aantal partijen in de keten maakt bovendien dat er een groter deel van de marge naar de boer kan.
5. Korte ketens maken het voedselsysteem robuuster. Momenteel is onze voedselvoorziening voor een groot deel afhankelijk van internationale handel en grote distributiecentra. Daarmee zijn we ook kwetsbaar voor geopolitieke of economische veranderingen. Korte ketens zijn van minder schakels afhankelijk en bieden meer leveringszekerheid.

5

Duurzaam?

Het PBL slaat in verschillende rapporten over ons landbouw- en voedselsysteem een voorzichtiger toon aan. In het rapport [Kansrijk landbouw- en voedselbeleid](#) (2020) analyseerde het PBL met het oog op de landelijke verkiezingen van 2021 tal van mogelijke beleidsmaatregelen voor toekomstig landbouw- en voedselbeleid. Eén van de opties is het stimuleren van regionale en streekproducten.¹ PBL concludeert dat studies naar de effecten van regionale en streekproducten beperkt zijn en voorzichtig zijn in hun conclusies. Het bevorderen en ondersteunen van de productie en consumptie van regionale en streekproducten heeft een aannemelijk positief effect op werkgelegenheid, verdiencapaciteit en sociale relaties, maar de condities waaronder dit slaagt zijn onzeker. Er is echter geen wetenschappelijke consensus dat streekproducten duurzamer zijn, stelt PBL. Transport neemt maar een beperkt deel van de leefomgevingseffecten van voedsel voor zijn rekening. Het beperken van het aantal voedselkilometers heeft daarom maar een beperkt positief effect op de duurzaamheid. Er zijn zelfs aanwijzingen dat regionale en streekproducten minder goed zijn voor het klimaat.

Martijn Rol, sectormanager Food bij Rabobank, geeft aan dat de vermeende voordelen vallen of staan bij de inrichting van de korte keten. Of een korte keten duurzamer is, hangt onder meer af van het type product, de wijze van productie en de route die producten afleggen van boer tot bord. "Onze aardappels gaan naar Spanje en hun sinaasappelen naar ons. Dat is efficiënt, want wij zijn beter in aardappels en zij zijn beter in sinaasappelen. De goederen worden over het spoor vervoerd en liggen soms de volgende dag al in Nederlandse winkels."

Schaalgrootte

Zitten er ook beperkingen of nadelen aan de korte voedselketen? De mogelijkheden tot bewerking van voedsel in de regio zijn vaak beperkt. Pieter Rijzebol, senior adviseur voedsel bij provincie Gelderland, geeft in het Magazine van City Deal Voedsel aan: “De meeste producten uit de korte keten zijn producten die je meteen opeet, zoals appels of kersen. Melk en vlees moeten bewerkt worden. Die bewerking is dusdanig opgeschaald dat het al lang geen korte keten meer is.” Er bestaan overigens initiatieven van boeren die zelf melk of kaas produceren en verkopen (Eijsink 2020). In vergelijking met de grote merken die in de supermarkt liggen, is de prijs van deze lokaal bewerkte producten echter dusdanig hoog, dat het voorlopig slechts voor een beperkte doelgroep interessant is. De kleinschaligheid van veel initiatieven in de korte keten levert nog meer drempels op. Het is voor kleinschalige initiatieven bijvoorbeeld lastig om de logistiek efficiënt te organiseren en om via verschillende kanalen af te zetten.

Jan van Goor, die als coördinator van de Gebiedscoöperatie Zuidwest-Drenthe betrokken is bij korte keteninitiatieven, herkent dit vraagstuk: “Als je regionale producten wilt afzetten voor een acceptabele prijs, heb je een bepaald volume nodig. Dan is het prijsverschil kleiner en wordt het haalbaar voor de consument.” Veel korte keteninitiatieven in Nederland zijn echter nog experimenteel en kleinschalig van aard.

Niels Grootenboer, directeur Coöperatie bij de Groningse coöperatie van boeren en smaakmakers ‘[De Graanrepubliek](#)’, benadrukt dat er onderscheid gemaakt moet worden tussen enerzijds de goedbedoelde, maar kleinschalige initiatieven op het terrein van de korte voedselketen en anderzijds grote initiatieven. Tot de eerste categorie behoren bijvoorbeeld de ideologische, verbindende initiatieven waarbij consumenten hun eigen melk of kaas maken of leren waar een product vandaan komt. Dat is zeker mooi, maar daar verander je de wereld niet mee, zo geeft Grootenboer aan. Dat kan overigens wel veranderen indien meerdere van dat soort kleinere initiatieven zich verenigen. De Graanrepubliek is een voorbeeld van een initiatief dat de ambitie heeft om op te schalen. Het Waddenfonds investeerde voor een half miljoen en ook de leden van de coöperatie (de voedselproducenten) investeerden zelf gezamenlijk een half miljoen. Het initiatief is net van start gegaan, maar de ambitie is om over 5 jaar zo’n € 5 miljoen aan fabrieksomzet te hebben, in termen van consumentenomzet ongeveer € 15-20 miljoen.

6

Een grote speler

Hoe komen korte voedselketens tot de schaalgrootte waarop ze voldoende efficiënt kunnen werken? Jan Willem van der Schans, onderzoeker op het gebied van korte voedselketens, geeft aan dat er tijd nodig is om een idee te vormen en uit te laten kristalliseren: “Ik ben fan van de *lean start up*-benadering. Dat betekent dat je klein begint en gaat groeien als je iets goed te pakken hebt. Meestal gebeurt dat pas na twee of drie jaar.”

Martijn Rol, sectormanager Food bij Rabobank, geeft aan dat ondernemerschap de belangrijkste voorwaarde is voor het succes van initiatieven in de korte keten: “Je wilt niet dat dit door de overheid gedragen wordt en als Rabobank financieren wij geen hobby’s. Er moet een verdienmodel zijn.” Het is belangrijk dat ondernemers in de regio er samen in geloven, in combinatie met een grote speler die meedoet en afneemt – zoals bijvoorbeeld distilleerdij Hooghoudt, die investeert in de Graanrepubliek. Soms komt het voor dat desondanks de startinvestering te groot is. “In dat geval kan een samenwerking met een regionale ontwikkelingsmaatschappij soelaas bieden. En tot slot kunnen gemeenten bijdragen door knellende wet- en regelgeving aan te passen. Al die factoren moeten bij elkaar komen, wil het een serieuze omvang aannemen”, aldus Rol.

Gemeenten

De laatste jaren zien we steeds meer betrokkenheid van gemeenten bij korte voedselketens. Zo was de korte voedselketen een belangrijk thema in de City Deal 'Voedsel op de stedelijke agenda' (2017-2020). Hoewel gemeenten geen wettelijke taak hebben in de landbouw en de voedselvoorziening, zien ze in korte voedselketens kansen om hun eigen ambities te realiseren. Gezien de lokale schaal van veel korte keteninitiatieven zijn gemeenten bovendien een logische partner. Platform31 ging met experts in gesprek over de vraag wat gemeenten doen om korte voedselketens te stimuleren. Deze inzichten zijn aangevuld met discussies met diverse belangstellenden tijdens een webinar dat Platform31 over dit thema heeft georganiseerd.²

Gezond en sociaal

Wat zijn voor gemeenten belangrijke drijfveren om zich in te zetten voor korte ketens? De gezondheid van inwoners lijkt een overweging. Bekend is dat het eetpatroon van Nederlanders gemiddeld genomen niet duurzaam en niet gezond is (PBL 2019). Ook is het voedselsysteem maar in beperkte mate transparant. Veel Nederlanders hebben geen idee hoe hun voedsel gemaakt wordt en waar het vandaan komt. Dat maakt het lastig om duurzame en gezonde keuzes te maken. Voor de gemeenten die wij gesproken hebben, is de ambitie om een gezonde leefstijl te stimuleren een belangrijke drijfveer om betrokken te zijn bij de korte keten.

Froukje Idema is programmamanager Voedseltransitie bij gemeente Ede: "Als gemeente vinden we dat ook wij een verantwoordelijkheid hebben in het stimuleren van de consumptie van gezond en duurzaam voedsel. Voor ons is de korte voedselketen onderdeel van die aanpak. Hoe logisch is het immers om, als je aan de slag gaat met gezond eten, dat meteen regionaal te doen?"

7

Daarnaast blijkt uit een onderzoek in Gelderland dat bedrijven die betrokken zijn bij korte ketens relatief vaker bijdragen aan zorg en educatie (Van der Schans en Van Wonderen, 2019). Bijvoorbeeld doordat zij banen hebben voor zorgcliënten of schoolklassen les geven over voedsel. Martijn Rol bevestigt dit beeld: "Voedsel verbindt. Het kan jongeren uit zwakkere milieus en mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt betrekken. De waarde van korte ketens zit hem vooral in het sociale aspect." Ook vanuit de taak die gemeenten hebben in maatschappelijke ondersteuning kan betrokkenheid bij korte voedselketens daarom van waarde zijn. Van der Schans merkt daarnaast op dat ook stadslandbouw (of 'ultrakorte ketens') een sterke verbindende werking hebben in steden.

Stadslandbouw

'Ultrakorte ketens' of 'stadslandbouw' duiden op landbouw binnen de bebouwde kom. Denk bijvoorbeeld aan buurtmoestuinen, voedseldaken en stadsboerderijen. De ligging in de stad maakt het gemakkelijk om omwonenden te betrekken en biedt bovendien kansen om de stedelijke leefomgeving te vergroenen. Vaak hebben deze initiatieven maatschappelijke doelen zoals het bieden van ontspanning, educatie en zorg of het betrekken van groepen met een afstand tot de arbeidsmarkt. Stadslandbouw is een thema dat al wat langer op de gemeentelijke agenda staat, omdat het grote overlap kent met andere gemeentelijke taken op het gebied van openbare groene ruimte, sociale weerbaarheid, klimaatadaptatie en biodiversiteit. Initiatieven in de stadslandbouw worden vaak ondersteund door stedelijke partijen zoals gemeenten en woningcorporaties.

De stoel van de ondernemer

Maar hoe ver kan of wil je als gemeente gaan in het ondersteunen van korte voedselketens? Met andere woorden: wat is je rol? Verschillende van onze gesprekspartners benadrukken dat de gemeente niet 'op de stoel van de ondernemer' moet zitten. Een subsidie kan helpen om de benodigde startinvestering te kunnen doen, maar uiteindelijk is het aan ondernemers om kansen te zien, nieuwe producten of diensten te ontwikkelen en een doelgroep aan te spreken en te bereiken. Onze gesprekspartners geven aan dat de grootste meerwaarde van de gemeente is om juist aanvullend te zijn op wat ondernemers doen. Idema: "Als lokale overheid moet je een betrouwbare partner zijn voor ondernemers. Dat betekent dat zowel bestuurders als ambtenaren kennis en ervaring opbouwen en dat er beleid, budget en commitment is om op de lange termijn betrokken te zijn. Dan weten partners wat ze aan je hebben. Daarom was de [City Deal](#) zo belangrijk. Daar hebben we samen geleerd hoe dit moet." Een belangrijk uitgangspunt lijkt dus te zijn dat je als gemeente rolvast moet zijn.

Ecosysteem

"In Groningen gebeurde heel veel, maar men wist het niet van elkaar". Hiltje van der Wal, beleidsmedewerker stadsontwikkeling bij gemeente Groningen, ziet een belangrijke rol voor de gemeente in het bij elkaar brengen van partijen die een rol hebben in de lokale voedselketen. Daarom heeft gemeente Groningen, één van de steden betrokken bij de City Deal, het [Ketennetwerk Voedsel Stad en Ommeland](#) opgericht, samen met onder meer voedselproducenten, supermarkten, onderwijsinstellingen en grote keukens in de stad, bijvoorbeeld van ziekenhuizen. Het netwerk organiseert uitwisseling en bijeenkomsten voor de leden. Via het netwerk leren partijen elkaar kennen en komen samenwerkingen en projecten tot stand.

8

Een voorbeeld van zo'n project is [Lokaal Kilo's Schuiven](#), waarbij boeren en restauranthouders via veilingen met elkaar in contact worden gebracht. Van der Schans ziet dat korte voedselketens ondernemers op lokaal niveau aan elkaar verbinden en daarom bijdragen aan een sterker lokaal ecosysteem. "Wanneer ondernemers uit de agrarische sector, de horeca en de retail elkaar beter leren kennen, ontstaan er nieuwe ideeën. Ook de consument speelt hier een rol in. Hij vervolgt: "Korte ketens leveren innovatie op, want er is meer contact tussen boer en burger dus meer afstemming van wensen." Ook studenten kunnen een rol spelen in een voedsel-ecosysteem. Zo was Terra College één van de partijen die aan de wieg stond van de korte voedselketens in Drenthe. Van Goor, coördinator van de Gebiedscoöperatie Zuidwest-Drenthe: "Terra wilde een opleiding *Food, Life & Innovation* starten en had daarom belang bij een lokale voedselketen waar studenten onderzoek kunnen doen." Korte voedselketens lijken dus een aanjagende rol te kunnen spelen in kennisontwikkeling, innovatie en ondernemerschap.

Er zijn in het land al diverse lokale voedselnetwerken. Zo is er in Ede [NEON Food](#) en in Tilburg [013Food](#). Gemeenten zijn vaak (mede-)initiatiefnemer en ondersteunen deze netwerken, bijvoorbeeld financieel en met communicatie-inzet. En een sterk lokaal ecosysteem kan namelijk bijdragen aan de lokale economie, zo redeneert gemeente Groningen. Via het project INTERREG-project REFRAME stimuleert de gemeente Groningen het ontstaan van lokale voedselketens. Het stimuleren van werkgelegenheid in de provincie is een belangrijke doelstelling van het project. Van der Wal van de gemeente Groningen: "Wij zijn begonnen met REFRAME vanwege de werkgelegenheidssituatie op het platteland. Het probleem is dat er in Groningen nauwelijks verwerkende industrie meer is. Als je alles exporteert, ontstaat er niks nieuws. We willen kijken of we schakels terug naar Groningen kunnen halen. Als we de verwerking in de regio doen, leidt dat tot werkgelegenheid en inkomsten."

Ruimte voor korte ketens

Een grote uitdaging voor veel initiatieven in de korte keten is het vinden van fysieke ruimte om te ondernemen. Landbouwgrond is immers een schaars goed. Van der Schans zegt hierover: “Veel boeren in de korte keten komen niet uit boerenfamilies, maar bijvoorbeeld van de biodynamische landbouwopleiding in Dronten. Het is voor hen niet altijd makkelijk om ruimte te vinden om te ondernemen.” Gemeenten kunnen daarom een belangrijke rol spelen in de zoektocht naar ruimte voor de korte keten. Ook Van der Wal ziet dit vraagstuk: “We hebben veel openbare ruimte. Die moeten we gebruiken om te laten zien dat je voedsel van dichtbij kunt halen. Daarin willen we ook optrekken met de provincie. Die heeft zicht op welke boeren mogelijk anders willen gaan werken en waar dus ruimte ontstaat.” Van der Schans kent al goede voorbeelden waar dit in de praktijk wordt gebracht: “Gemeente Arnhem pacht grond aan niet-klassieke boeren en biedt zo ruimte voor nieuwe voedselconcepten.”

Voorbeeldfunctie en communicatie

Voor ondernemers in de korte keten is het belangrijk om een podium te hebben waar zij het verhaal over hun product kunnen vertellen. Om potentiële klanten aan te trekken is het verhaal immers bijna net zo belangrijk als het product zelf. Gemeente Ede heeft een communicatiecampagne die lokale ondernemers in de voedselketen een podium geeft om dit verhaal zo goed mogelijk te vertellen. Hier is ook ruimte voor ondernemers die nieuwe producten op de markt brengen en hier aandacht voor vragen.

Daarnaast hebben gemeenten een belangrijke voorbeeldfunctie. Ze kunnen lokaal voedsel op de kaart zetten door de eigen inkoop van voedsel zo veel mogelijk lokaal te doen. “Dat gaat verder dan alleen de bedrijfskantine”, zegt Van der Wal. “Als je geld beschikbaar stelt voor evenementen in de wijk, zorg dan dat het voedsel dat er geserveerd wordt gezond en lokaal is, en geen repen chocola.” De gemeente is dankzij haar sterk vertakte netwerk en betrokkenheid bij tal van lokale initiatieven en evenementen in een uitstekende positie om lokaal voedsel ‘de samenleving in’ te helpen brengen.

9

Hoe verder?

In het bovenstaande hebben we gezien dat veel ondernemers zich inzetten in de korte voedselketen en daarbij tegen de uitdaging aanlopen om schaalgroottes te realiseren. We zien dat gemeenten deze ontwikkeling waardevol vinden en initiatieven een helpende hand toereiken. Wat zien onze gesprekspartners als belangrijkste kansen voor gemeenten om korte voedselketens nog verder te stimuleren?

Onderzoek

Verschillende van onze gesprekspartners geven aan dat, hoewel het aannemelijk is dat de inspanningen van gemeenten bijdragen aan het succes van de korte keten, er weinig bekend is over de concrete impact van deze inzet. Juist omdat het marktaandeel van de korte keten nog relatief klein is, vraagt het om relatief veel inspanning, terwijl de resultaten nog beperkt zijn. Er lijkt allereerst behoefte te zijn aan meer kennis over de korte keten. Hoe groot is het marktaandeel van de korte voedselketen precies? Hoe en in welke mate draagt de korte voedselketen bij aan duurzaamheid? Van welke factoren is dat afhankelijk? Wat is de relatie tussen de korte voedselketen en werkgelegenheid in de regio? Daarnaast is er ook behoefte aan meer inzicht in de rol van gemeenten, en dan met name in een effectieve lokale voedselaanpak. Wat zijn de effecten van de verschillende aanpakken die gemeenten toepassen?

Instrumentarium en haakjes

Verschillende van onze gesprekspartners geven aan dat gemeenten in relatie tot voedsel vooral 'zachte' instrumenten hebben, die erop gericht zijn ondernemers en consumenten te stimuleren en te verleiden tot sociaal, gezond en duurzaam gedrag. Zij geven aan dat het maatschappelijk belang van onderwerpen als gezondheid en duurzaamheid vraagt om meer doorzettingsmacht. Idema zegt hierover: "We kunnen *nudgen* tot we een ons wegen, maar het instrumentarium op lokaal niveau is te beperkt. En we hebben te weinig ervaring kunnen opdoen met andere instrumenten dan *nudgen* en stimuleren."

Er speelt bijvoorbeeld een maatschappelijke discussie over de 'gezonde voedselomgeving': een voedselomgeving waarin consumenten in voldoende mate fysieke en financiële toegang hebben tot adequaat voedsel. Verschillende gemeenten geven aan dat zij graag meer willen doen om ongezond voedsel te weren van specifieke plaatsen, bijvoorbeeld treinstations en de omgeving van scholen. Onderzoekers van de Universiteit van Amsterdam concluderen dat gemeenten medeverantwoordelijk zijn voor een gezonde voedselomgeving, maar dat "het gemeentelijk instrumentarium niet de mogelijkheid biedt om het aanbod van ongezond voedsel in (delen van) een gemeente te weren uitsluitend vanwege de schadelijke effecten van consumptie van dat voedsel op de volksgezondheid" (Van Kolschooten et al., 2020). Verschillende gemeenten lobbyen bij de landelijke overheid voor een versteviging van het gemeentelijke instrumentarium, bijvoorbeeld door wijziging van de Omgevingswet en de Warenwet.³ De uitkomst van deze maatschappelijke en politieke discussie is van belang voor de korte voedselketens. Het is immers goed voorstelbaar dat korte keteninitiatieven mee kunnen profiteren van deze groeiende aandacht voor gezond voedsel en van een sterkere positie van de gemeente in dit vraagstuk.

10

Het bovenstaande roept de principiële vraag op hoe ver de invloed van de overheid op onze voedselconsumptie zou mogen of moeten strekken: waar ligt de grens tussen verantwoordelijkheid nemen en betutteling?⁴

Marktordening

Verschillende gesprekspartners roepen op tot meer aandacht voor het systematische vraagstuk van de ordening van de voedselmarkt en voor de wijze waarop voedselprijzen tot stand komen. Zij benadrukken dat de verkoopprijzen van voedsel geen eerlijke weergave zijn van de daadwerkelijke kosten, inclusief de milieubelasting, van voedsel. Er gaan daarom steeds meer stemmen op voor *true pricing*: het principe dat de verkoopprijs een eerlijke weergave moet zijn van alle kosten die omwille van het product gemaakt worden. Joe van der Veen, adviseur stedelijk beleid bij gemeente Almere, zegt hierover in magazine *City Deal* dat de grote doorbraak van de korte keten hier van afhangt: "Het mooie van al die initiatieven is dat ze laten zien dat het anders kan. Maar mensen die nu korte keten-producten kopen zijn nog vaak een elite en dit is onvoldoende weggelegd voor gewone mensen. Om dat te veranderen moet je grote vraagstukken aanpakken, producten zijn niet genoeg beschikbaar en de prijs klopt niet."

De veronderstelling is dat *true pricing* ertoe zal leiden dat producten uit de korte keten aantrekkelijker worden. Pieter Rijzebol, senior adviseur voedsel bij provincie Gelderland, ziet hier kansen: "Voedsel uit de korte keten heeft veelal een lagere milieubelasting. Dat zouden we meer moeten stimuleren ten opzichte van het invliegen van bijvoorbeeld boontjes uit Kenia. De milieubelasting van die boontjes zit nu niet in de prijs die de consument bij de kassa van de supermarkt betaalt. Als dat laatste wel het geval zou zijn, wordt voedsel uit de korte keten aantrekkelijker. En dan kunnen onze boeren beter

concurreren met hun boontjes.” Zo klinkt dus de roep om een eerlijker speelveld waarin duurzaam voedsel gestimuleerd wordt en waarin de korte keten een echte kans krijgt om te concurreren. Een gunstiger uitgangspositie voor korte ketens kan bijdragen aan de benodigde schaalvergroting en efficiëntieslag voor initiatieven in de korte keten, waarmee de prijs concurrerender kan worden. Het ingewikkelde aan dit vraagstuk is echter dat het consequent doorvoeren van het principe van *true pricing* zou kunnen betekenen dat voedsel over het algemeen duurder wordt. Dat kan wellicht duurzamer zijn, maar de vraag is wat dat betekent voor huishoudens met een smalle beurs. Het dilemma is, met andere woorden, wie er de rekening betaalt voor de verduurzaming van onze levensstijl.

Beschermen

Tot slot, zo geven onze gesprekspartners aan, zou de rijksoverheid een sterkere rol kunnen spelen in het stimuleren van korte voedselketens. Dit is op dit moment nog geen landelijk beleid. In Frankrijk en Oostenrijk zijn al veel nuttige ervaringen opgedaan met landelijke ondersteuning voor lokaal voedsel (Volkskrant, 2020). De landelijke overheid zou ook met zachte instrumenten een sterkere rol kunnen spelen in het stimuleren van producten uit de korte keten. Van der Schans zegt hierover: “Er wordt bijvoorbeeld niet geïnvesteerd in een landelijk dekkend kennisplatform, waar onderlinge ervaringen kunnen worden gedeeld en lessen van elkaar kunnen worden geleerd. Hierdoor is de doorontwikkeling gefragmenteerd en loopt deze meer vertraging op dan nodig en wenselijk is.” Het PBL heeft geïnventariseerd welke maatregelen het Rijk zou kunnen treffen om korte voedselketens te stimuleren (PBL, 2020). Denk hierbij aan het beschermen van producten uit de korte keten door het ontwikkelen van een landelijk gedragen keurmerk. Of het bijdragen aan de zichtbaarheid van initiatieven door het ondersteunen van de marketing van de sector. Of het ondersteunen van de sector in gesprekken met grote spelers op de voedselmarkt. Of het aanjagen van verdiepend onderzoek naar de kennisvragen die in dit essay zijn geformuleerd.

11

Het nieuwe normaal?

In dit essay hebben we gezien dat korte voedselketens potentie hebben om bij te dragen aan diverse maatschappelijke opgaven en voordelen biedt ten opzichte van de ‘lange keten’. Toch is het marktaandeel van de korte keten op dit moment nog klein. Zal voedsel uit korte ketens ooit bij een breed publiek de gangbare keuze worden voor producten die lokaal te produceren zijn? Het lijkt er niet op dat het op korte termijn een enorme vlucht gaat nemen. Daarvoor zijn de drempels benoemd in dit essay te omvangrijk. Echter, elke gewonnen meter telt. Als het marktaandeel van de korte ketens in de totale voedselmarkt met één procentpunt zou stijgen, is dat al enorm veel voedsel. En dat is een realistisch perspectief. In dit essay hebben we namelijk ook gezien dat ondernemers en gemeenten zich steeds meer inzetten voor de korte keten. Ook zagen we dat de landelijke overheid een belangrijke bijdrage kan leveren. Het is afwachten op welke wijze het nieuwe kabinet dit thema op zal pakken. En tot slot ligt het ook bij onszelf, als consumenten, om met ons consumptiegedrag onze eigen toekomst vorm te geven.

Literatuurlijst

- Baarsma, B., (2020), *Nederland voedselparadijs. Kansen voor korte ketens*, Uitgeverij Pluim: Amsterdam / Antwerpen
- City Deal & Agenda Stad (2020), *Magazine City Deal Voedsel op de stedelijke agenda*
- Eijsink, R., (2020), *Zuivel van De Klef is populair in Overloon*, in: Nieuwe Oogst
- Hotse Smit, P., (2020), *In Frankrijk heeft de streekboer een marketingmachine achter zich*, in: De Volkskrant
- Jukema, G.D., P. Ramaekers en P. Berkhout (Red.), (2020), *De Nederlandse agrarische sector in internationaal verband*. Wageningen/Heerlen/Den Haag, Wageningen Economic Research en Centraal Bureau voor de Statistiek
- Kolschooten, H. van, R. Neerhof, A. Nijboer, A. de Ruijter en M. Visser, (2020) *Juridisch instrumentarium voor een gezonde voedselomgeving in de stad*, Universiteit van Amsterdam: Amsterdam
- PBL (2020), *Kansrijk landbouw- en voedselbeleid. Analyse van beleidsopties voor de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 vanuit verschillende perspectieven*.
- PBL (2019), *Dagelijkse kost. Hoe overheden, bedrijven en consumenten kunnen bijdragen aan een duurzaam voedselsysteem*.
- Platform31 (2020), *Webinar Korte voedselketens en de gemeente*
- Schans J.W. van der en D. van Wonderen, (2019), *Korte Ketens in Gelderland*, Wageningen, Wageningen Economic Research

12

Geïnterviewden

De dank van de auteurs gaat uit naar de experts die zij hebben geïnterviewd:

- Susanna Butterman, adviseur bij de gemeente Ede
- Jan van Goor, coördinator van de Gebiedscoöperatie Zuidwest-Drenthe
- Niels Grootenboer, directeur coöperatie bij De Graanrepubliek
- Froukje Idema, programmamanager Voedseltransitie bij de gemeente Ede
- Maarten Riemersma, strategisch adviseur bij de gemeente Ede
- Martijn Rol, sectormanager Food bij Rabobank
- Jan Willem van der Schans, onderzoeker op het gebied van korte voedselketens
- Hiltje van der Wal, beleidsmedewerker Stadsontwikkeling bij de gemeente Groningen